

Benedict Anderson, *Kuvitellut yhteisöt. Nationalismin alkuperän ja leviämisen tarkastelua*. Tampere: Vastapaino, 2017, 345 s.

Benedict Andersonin klassikkoteos *Kuvitellut yhteisöt* ilmestyi lähes 35 vuotta sitten, mutta se on silti edelleen käyttökelpoinen muistutus nationalismin käsitteen moniulotteisuudesta ja monista erilaisista sovelluksista sen käytössä. Teos ei kuitenkaan ole mikään nationalismin ”musta kirja”, vaan pyrkii esittämään sen poliittisena projektina sekä tavallaan pelastamaanakin käsitteen kaikkein patologisimmilta tulkinnoilta.

Kirjan suosio perustuu epäilemättä kahteen keskeiseen seikkaan: nationalismin eurosentrisyyden kyseenalaistamiseen sekä siihen kirjan nimessäkin ilmenevään näkemukseen, että kyse on nimenomaan kuvitellusta, poliittisesti tuotetusta yhtenäisyyden ajatuksesta. Kuvittelu tässä viittaa siihen, että ”kansakunta” on itsessään niin suuri yksikkö, etteivät siihen kuuluvat mitenkään voi tuntea toisiaan, ja yhteyden heidän välillään täytyy muodostua kuvittelun kautta. Tämä kuvittelu voi pohjautua ylhäältä tuotettuihin malleihin, tai se voi syntyä eliitin vastaisena reaktiona alhaalta päin. Kyse on joka tapauksessa erotteluista ”meihin” ja ”heihin”, rajalinjojen vetämisestä niin maastossa kuin mielessäkin.

Nationalismeja on tietysti monenlaisia. Anderson jakaa ne kolmeen eri ryhmään aatteen syntysyitä pohtiessaan: kreolionalismiin, kansankieliseen nationalismiin ja viralliseen nationalismiin. Jaotellussa korostuu kautta linjan kielellinen ulottuvuus, vaikka Anderson kyseenalaistaa myös monet kielellisen nationalismin populaarit tulkinnat. Esimerkiksi Etelä-Amerikan eurooppalaista ajattelua edeltävät nationalismit pohjasivat tilahahmotelmissaan vanhoihin hallinnollisiin rakenteisiin, ja kielellisestä

yhtenäisyydestä huolimatta muun muassa Suur-Kolumbia ei osoittautunut elinkelpoiseksi. ”Ismiin” syntyä Anderson ei laajemmalti analysoi käsite- tai aatehistorian näkökulmasta, vaan kiinnittää huomionsa siihen, miten kansallisuutta, kansallistunnetta, on tuotettu aikojen saatossa. Keskeisempää on ilmiö kuin käsite, ja tarkastelun lähtökohta on antropologinen. Nationalismi ei Andersonilla rinnastu ideologioihin vaan kulttuurisiin järjestelmiin.

Kirjaa on sen ensipainoksen jälkeen täydennetty muutamilla tärkeillä lisäyksillä, koskien muun muassa karttojen luomaa kansakunnan ideaa. Suomenetussa laitoksessa on lisäksi Jouko Nurmiaisen laatima hyödyllinen johdanto, jossa käydään läpi myös kirjan saamaa vastaanottoa. Nurmiainen nostaa kirjoituksessaan esille muun muassa tärkeän huomion nationalismitulkintojen aikaulottuvuudesta: modernistinen nationalismitulkinta korostaa aatteen syntyä tietoisena ja tarkoitushakuisena identiteettien tuottamisen tuloksena, kun taas primordiaalinen näkemys katsoo kansakunnat ikuisiksi subjekteiksi, jotka korkeintaan kokivat ”heräämisen” modernin aikakauden myötä.

Hieman vastaava näkemys on luettavissa jo esimerkiksi Clifford Geertzin varhemmassa jaotellussa essentialistiseen, paikallisiin traditioihin tukeutuvaan käsitykseen ja eteenpäin katsovaan, ”ajan henkeä” seuraavaan nationalismin malliin, jossa huomio on perityn sijaan muutosprosessissa. Jako on toisin sanoen siinä, pitäytyäkö aiemmilta sukupolvilta perityssä vai mukautuako aikakauden vaateisiin. Useimmiten käytännön sovelluksissa aineksia on toki molemmista. Yllättävää kyllä, Anderson ei viittaa teoksessaan Geertziin lainkaan, vaikka molempien katsantokanta on antropologinen, ja heidän aineistonsakin painottuvat maantieteellisesti samoille alueille, erityisesti Indonesiaan.

Historiallista jatkumoa korostava näkemys on havaittavissa erityisesti nationalisteiksi itsensäkin mieltävien tulkinnoissa. Tällaista mallia edustaa muun muassa kansallismielisen, äärioikeistolaisenaikin pidetyn Suomen Sisun tulkinta suomalaisuuden historiasta. Toisaalta vastaavia näkemyksiä on löydetävissä jopa suomenruotsalaisten marxistien teksteistä, kuten muun muassa Gösta Ågrenin suomenruotsalaisten esihistoriallista kansakuntaisuutta korostavissa puheenvuoroissa jo 1970-luvulla kävi ilmi.

Korostaessaan kansallisuusaatteen kytkeytymistä kieleen ja aikakäsitteiden murrekseen, Andersonin

teoksen ensimmäisessä laitoksessa jäi vähemmälle huomiolle tilaulottuvuus. Sittemmin hän on täyden­tänyt teostaan muun muassa kartografisilla huomi­oilla. Nationalismin ”primordiaalisissa” malleissa tilalla on kuitenkin keskeinen roolinsa. Suomenruot­salaisen nationalismin erotteluissa tämä näkyy jako­na kulttuuriruotsalaisuuden ja alueellisen ruotsalai­suuden välillä. Äärioikeistolaisessa nationalismissa tila saa usein, Svetlana Boymin käsitettä lainatakseni, regressiivisen nostalgian muotoja. Kyse on kaipuun kohteesta, paluusta kansakunnan ”juurille” ikaikai­seen mutta tavoittamattomaan tilaan, joka pohjim­miltaan heijastelee kuviteltua harmonista historiaa ja pakoa ristiriitojen sävyttämästä nykyisyydestä. Jo ennen Andersonin teosta tätä paluuta on kutsuttu äärioikeistolaisen nuorisokulttuurin kohdalla myös ”maagiseksi palauttamiseksi”, jossa korostuu auten­titisen yhteisön kaipuu symbolien kautta tapahtuvan kuvittelun voimalla.

Arvioitaessa erilaisia nationalismin lajeja Ander­sonin kommentit rotuoppeihin liittyen ovat alati ajankohtaisia. Anderson korostaa, että kielellinen nationalismi ei ole suoraan verrannainen rasismiin, eikä rasismi ole nationalismin seurausta. Kieleen perustuva nationalismi tunnustaa Andersonin mu­kaan, vaikkakin vihamielisesti, toisten nationalismien olemassaolon, mutta rasistinen diskurssi häivyttää ne, samaistaen esimerkiksi kaikki ”vinosilmät” kielestä ja kulttuurista riippumatta. Samoin rasisti­nen diskurssi ei edes teoriassa ole avoin, sillä toisin kuin kieltä, rotua ei voi vaihtaa tai maksua. Lisäksi Anderson huomauttaa, että nationalismi rakentuu lineaariselle historiakäsitykselle, kun taas rotuun pohjautuvat teoriat näkevät kategoriat ikaikaisina.

Rodulliselle perustalle rakennettu yhteisö on siis täysin suljettu osalta ihmisiä, joita ei voi ”naturali­soida”; biologiaan perustuvaa jakoa ei ole mahdol­lista ylittää poliittisesti. Tässä mielessä kieliyhteisö­linen nationalismi sinällään ei ole suora reitti myös­kään antisemitismiin tai fasismiin, vaikka ne erityi­sesti erilaisissa primordiaalisissa malleissa voivatkin liittyä yhteen. Kärjistäen voisi tulkita Andersonin kannaksi sen, että biologiaan pohjaava yhteisö ei itse asiassa edes voi muodostaa kansakuntaa, joka hänel­le on määritelmällisesti ”kuviteltu poliittinen yhteisö”.

Rasismien synty on Barrington Mooren ajatteluun nojaavan Andersonin mukaan yhteydessä ylivaltaan ja on alkuaan peräisin aristokraattisesta luokasta, aateliston ideassa heidän yliveraisuudestaan. Viita­ten kreivi Gobineau ajatuksiin hän toteaa ajatuksen

rotujen epätasa-arvosta syntyneen 1840-luvulla il­menneiden kansannousujen ja nationalististen liik­keiden vastareaktion. Andersonin tulkinnessa ra­sismi näyttäytyy – paradoksaalisesti suhteessa sen ylijarajaiseen luonteeseen – ensisijaisesti sisäisenä alistamisena sosiaalisten hierarkioiden ylläpitämi­seksi. Tämä aristokraattinen malli toisinnettiin ko­lonialisissa rasismissa ja eurooppalaisen ylivalan rakenteissa.

Nationalismin tilallinen ulottuvuus avautuu kan­sallisvaltion kehystistä moneen suuntaan. Omanlai­siansa oksymoroneja ovat ylijarajaiset nationalismit, jotka pyrkivät tuottamaan uusia poliittisia yhteisöjä vastauksena globalisaatiokehityksessä koettuuhin ongelmiin. Myös biologiselle perustalle pyritään yhä edelleen rakentamaan yhteisöjä, jotka pohjautuvat Andersonin kuvaileman kielellisen nationalismin sijaan kolonialistiselle mallille ja sille ominaiselle valkoiselle solidaarisuudelle. Nykyään mallia edustaa esimerkiksi ”valkoinen nationalismi”, joka haakee yhteenkuuluvuuden tunnetta paitsi valkoisesta iden­titeetistä myös eurooppalaisesta traditiosta. Tällaisen kansallisuusrajat ylittävän määrittelyn kautta myös kansainvälinen yhteistyö on mahdollista, kuten esi­merkiksi Soldiers of Odinin tapauksesta voidaan havaita. Territoriaalisuudesta luopuva ”nationalismi” toimii parhaiten virtuaalisessa ympäristössä, jossa englannista on muodostunut *lingua franca*.

Andersonin näkemyksessä nationalismi, ajatus kansakunnasta, rinnastuu kulttuurisiin järjestelmiin ja edustaa vapautusta suhteessa aiempiin vallitseviin uskonnollisiin ja dynastisiin systeemeihin. Erogen varhemmista erottelevista ja hierarkkisista malleista nationalismi korostaa ajatusta kansallisesta yhtenäisyydestä. Mutta kansa itsessäänkin on käsitteenä ambivalentti toimija erityisesti populistisessa kan­sallismielisyydessä: yhtäältä se viittaa ”kansaan” ”ra­haana” vastakohtana poliittiselle eliitille, sekä toisaal­ta ”kansaan” jakamattomana etnisesti yhtenäisenä toimijana, jolla on oma sielunsa ja tahtonsa riippu­matta politiikan jakolinjoista.

Suomalaisessa diskurssissa kansan ja eliitin välinen jännite voidaan jäljittää muun muassa Topeliuksen kuvastoon, jossa kaikki hallitsijan ja hallittujen vä­limaastossa tapahtuva politikointi ja aatelin sisäinen kissanhännänveto on vain turmioksi, mutta samaa on heijastellut poliittisessa retoriikassa esimerkiksi Sauli Niinistön taannoisessa vaalikampanjassa esi­tetty idea ”vastakkainasettelun ajasta”, joka on saa­tava päättymään. Myyttinen kansan tahto, kansalli-

nen etu on tietysti viittauksen kohde monenlaisissa diskursseissa, mutta sisäänrakennettuna siihen on jonkinlainen olettama siitä, että kaikki jakolinjat ovat keinotekoisia, poliittisia, ja siten ylitettävissä jos vain rehellisesti kuunnellaan autenttista kansan ääntä.

Huolimatta kylmän sodan päättyessä ilmenneistä fukuyamalaisista utopioista kansallinen ajattelu ei ole kadonnut mihinkään. Kuten erityisesti Pauli Ketunen on osoittanut, niin sanotusta globalisaatios-takin huolimatta kansallisvaltio, ”Oy Suomi Ab”, on edelleen poliittisen retoriikan keskeinen kiintopiste, vaikka puhunnan muodot saattavatkin lainata metaforansa yritysmaailmasta.

Oman taustansa kirjan luennalle tänä päivänä tuo tietysti Suomen itsenäisyyden sadas juhlatuosi. Vuotta on tätä kirjoitettaessakin jo vietetty monin tavoin. Juhlavuoden teemana on ”Yhdessä”. Yhteisyyttä luodaan eri hankkeiden kautta. Siihen kokemukseen vaaditaan sekä muistamista että unohtamista, kuten jo Andersonin siteeraama Ernest Renan aikanaan havaitsi. Sama logiikka toki pätee jokseenkin kaikkiin narraatioihin. Tarinoita rakennettaessa valikoidaan se, mikä mahtuu mukaan, ja se, mikä ei sovi muut-tiin.

Kun vuonna 1967 Suomi juhli viisikymmenvuo-tista taivaltaan, istutettiin 30 000 kotikuusta alkupe-räisen itsenäisyyden kuusen siemenestä ja perustetiin Suomen itsenäisyyden juhlarahasto, Sitra. Verrattuna vuoden 1967 juhllisuuksiin näyttäytyy virallinenkin juhlistaminen moniulotteisemmalta, kansainvälisemmältä. Virallisen nationalismin merkeissä valtioneuvosto on asettanut erityisen juhla-vuosihankkeen, jonka puitteissa on toteutettu useita tuhansia erillisiä projekteja.

Virallisiin hankkeisiin kuuluu toki esimerkiksi kansallispuiston perustaminen, mutta lisäksi on tuettu myös sellaisia projekteja kuin koodaribussin vieminen Afrikkaan. Hankkeet ovat melko luonnol-isesti saaneet myös kritiikkiä osakseen, ja vähemmän yllättäen erityisesti niin sanottujen kansallismielisten puolelta. Kriittisissä kommentteissa katse on taakse-päin, ei tulevaan, mikä on sinällään usein tyyppillistä nationalismiin essentialistisille muunnelmille. Oleel-lisempaa yhteisöllisyyden tunnetta luotaessa on täs-tä näkökulmasta se, miten tähän on tultu, kuin se, mihin tästä ollaan menossa.

Muistamisen ja unohtamisen teemat näkyvät eri-tyisesti populaarikulttuurissa, joiden esittämistä tulkinnosta kaksi elokuvaa noussee ylitse muiden: Tunteaton sotilas ja Ikitie. Näistä jälkimmäinen on

erityisen mielenkiintoinen, koska Antti Tuurin romaaniin pohjautuva elokuva nostaa esille aikanaan sivuun jätetyn trauman, suomalaisten kommunistien kohtalot Stalinin vainoissa. Onkin tavallaan mielenkiintoista huomata, että tässä puhutaan ihmisryhmästä joiden kohtaloita ”virallinen Suomi” ei juuri ole selvitelty.

Aikanaan valtioneuvosto käynnisti hankkeet muun muassa sotasurmista, joissa laadittiin tietokannat niin suomalaisista kaatuneista kuin Itä-Karjalan keskitysleireillä kuolleistakin. Sitä vastoin suomalaisista Stalinin terrorin uhreista parhaiten tietoa löytyy yhä venäjänkielisistä tietokannoista. Tämä ryhmä ei oikein tunnu sopivan ”kansalliseen uhrikuvastoon” uhrien ollessa silloisen ”valkoisen Suomen” vihollisia. Kun Renan aikanaan formuloi, että ”kunniakas sankarillinen menneisyys suurine miehineen on se sosiaalinen pääoma, jolle kansallinen idea rakentuu”, kansallisten kipukohtien rooli on korkeintaan terapeuttinen.

Kuten usein on laita klassikoiksi muodostuneiden teosten kohdalla, myös *Kuvitellut yhteisöt* avaa yhtä paljon uusia näkökulmia ja herättää uusia kysymyksiä kuin se esittää vastauksia. Andersonin arvio nationalismin kehityksestä ei typisty ilmiön kritiikiksi tai ylistykseksi, vaan tarjoaa mahdollisuuksia tulkita sitä niin positiivisten kuin negatiivistenkin mallien kautta. Kansallisuusate voi toimia kreolinationalismin tavoin emansipatorisesti valtarakenteiden haastajana yhtä lailla kuin virallisen nationalismin kautta niiden sementtoijana. Mitä mallia sitten seurataankin, selvää on, etteivät mallit ainakaan lähitulevaisuudessa tule katoamaan poliittisesta mielikuvituksesta.